

DISIMILAREA, DIFERENȚIEREA, DESPICAREA, DISOCIEREA ȘI ÎNMUGURIREA SONANTELOR

— Un capitol de fonetică românească ¹⁾ —

DISIMILAREA

Disimilarea este fenomenul opus a sim il ă r i i. Tendința de a articula mai ușor silește uneori pe vorbitor să repete o articulație anterioară sau să anticipeze o articulație următoare făcând astfel ca sunete deosebite la origine să devină identice. Dar repetarea aceluiași sunet la intervale scurte nu este dorită de organul nostru fonator, capabil să producă cele mai variate mișcări și compensații de mișcări. Deprins cu varietatea aproape infinită a mișcărilor, el se simte la largul lui atunci când trece cu abilitate dela o articulație la alta; repetarea aceluiași sunet îi devine nesuferită. Copiii știu prea bine lucrul acesta și fac exerciții de „frământări de limbă“. (Cf. PAMFILE, *Jocuri de copii*, II, 371 ș. u.):

Capra neagră calcă 'n piatră;
Cum o calcă, 'n patru crapă,
Crepe capu caprii 'n patru
Cum a crăpat piatra 'n patru.

Din cauza repetării prea dese a sunetului **r** în unire cu o ocluzivă, e foarte greu să rostim repede asemenea cuvinte. Spre a evita articularea repetată la intervale scurte, limba modifică unul din cele două sunete, îl disimilează față de același sunet din apropiere.

Cazurile de **disimilare vocalică** sunt mai rare. Astfel încă în epoca latină vulgară *vicinus* devenise *vecinus*, precum do-

¹⁾ Fragment din vol. II din „Limba Română“.

vedesc formele romanice : rom. *vecin*, fr. *voisin*, span. *vezin*... Tot astfel *rădăcină* a rezultat din **radecina* în loc de *radîcina*. În *sorores*, pluralul lui *soror*, cei doi *o* apar disimilați în mai multe limbi romanice ; la noi alături de dacorom. *surori* (din **sorori*) avem, la Istroromâni și la unii Aromâni, forma disimilată *surări*, (din **sorări*). În loc de *flutur*, se găsește la Aromâni *flitur*.

Cu mult mai frecventă e **disimilarea consonantică**, iar dintre consonante cea mai expusă disimilării e consonanta cea mai greu de pronunțat, vibranta *r*. Ea apare înlocuită de obicei prin *l*, prin *n*, sau, mai rar, prin *d*; uneori, ca în cazul lui *tulpină* în loc de *trupină*, a lui *cloncan* (*Jb.* VIII, 256) în loc de *croncan*, sau a lui *salțină*, la Aromânii olimpioți, în loc de *sarcină*, *r* se disimilează în *l* chiar față de un *n* următor. Invers, găsim pe *l* prefăcut în *n* (*m*) prin disimilare față de *r* precedent în *castron*, în loc de *castrol* (franc. *casserole*) sau în *canapăr* din *calapăr* și în *ceampara* (*geampara*) < turc. *çal-para*. Avem și un caz de disimilare a lui *l-r* în *r-d* în arom. *arudic*, pentru *aluric* „alunec“ (poate după ce acesta ajunsese, prin asimilare, **aruric*). Se pare chiar că și ocluzivele afonice *c* și *t* se pot disimila, apărând în loc de ocluziva velară afonică [*c*] cea labială (*β*). Într'adevăr *potârniche* presupune o formă **poturnicula*, în loc de **coturnicula*, derivat din *coturnix*.

În majoritatea cazurilor disimilarea e regresivă. Ea se poate extinde asupra unui *r* în cele mai variate poziții și adică: începutul cuvântului: *Luxandra* în loc de *Ruxandra*; în grupuri consonantice inițiale: *Gligore* (forma cu *Gl* se găsește și la Slavi), în grupuri consonantice la sfârșitul silabei; *turbure* sau mai des între vocale: *tuturor*. În loc de *vătrar* se aude, prin Muscel, cu metateză, *vlătar* (tot așa arom. *flevar*, din **fevvar* din lat. *Februarius*). În aceste cazuri forma nedisimilată (*Grigore*, *turbure*, *vătrar*, *tuturor*...) coexistă. Mai rare sunt cazurile când forma nedisimilată a dispărut cu totul, ca în *Măselar* „August“ din **măsurar* (lat. *mesorius* + -ar). De remarcat este că omonimia nu e o piedică pentru disimilare : în loc de *ramură* se zice pe alocuri *lamură*, deși *lamură* are și alt sens. Uneori disimilarea se produce chiar în momentul când împrumutăm un cuvânt străin : sârb.

brbore > *bolbore*. Comună tuturor cazurilor citate până acuma e poziția protonică a lui *r* disimilat.

Când disimilarea e progresivă, *r* schimbat în *l* se găsește de obicei după accent: *Cireșel* în loc de *Cireșer* (**Cireșar*) „Iunie“ (ca și când am avea a face cu un diminutiv în *-el* dela *cireasă*), *daravelă* pentru *daraveră*, megl. *dârdăral* (*dârdărar*) „flecar“; proton prin metateză în: arom. *căpârleață* din *căprăreață* (lat. *capraricia*).

Pentru disimilarea lui *r* în *n* se pot cita exemple ca *răscrăcănăt*, *gutunar* (lat. *guttur* + *-arium*) și *brăcinar* (față de *brăciri* din lat. **bracile*). *Felinar* presupune o formă **fenurar* (din turc. *fenar* + *-ar*). Și un *ř* se poate disimila față de un *r* anterior, prefăcându-se în *ń*. Acest caz îl întâlnim în dialectul aromân, unde sufixul *-toriu* se schimbă în *-tońu* când în tulpină se găsește un *r*: *ansăritoană* (*săritoare* „minge“), *lucrătońu* „lucrător“, *řiritońu* „cerător“...

Înainte de labiale, un *n* născut din *r* disimilat, devine *m*: fr. *par plaisir* > *pamplézir*.

Pentru disimilarea lui *r* în *d* față de un *r* următor sau precedent – precum o putem constata în ital. *rado* din lat. *rarus* sau în lat. **prudire* în loc de *prurire* (REW Nr. 6802) — se poate cita cazul lui *grumudeu* (alături de *grumuleu*) din Țara Hațegului, pe care O. DENSUSIANU îl explică din **grumureu*, din lat. *grumulus* (deși nu e exclusă și influența lui *grămadă*, cu un sens apropiat), apoi *paparadă* (prin părțile Sibiului) din *păpară* + *-ară* (DR. V. 410). Poate și adjectivul *fraged* să se fi născut din **frager* < lat. *fragilis*.

Un *r* apare, prin disimilare, în loc de *n*, fie progresiv: *sângerros* din lat. *sanguinosus* sau regresiv: *mărunt*. Ca exemplul din urmă mai avem și altele (*cărunt*, *jurincă*, *părinc...*) care au disimilat pe *n* — *n* în *r* — *n* după ce, prin propagare, s'a ivit al doilea *n*: *mănunt*, **cănunt*, *junincă*, **păninc*, din lat. *minutus*, *canutus*, *junicem*, *panicum*.

Pentru schimbarea unui *n* în *l* față de un *n* următor se pot cita exemplele: *alivanta* (din fr. *en avant* !), *alinar* (*aninar*), *amelința* (*amenința*) și istror. *glojne* „gunoii“ < slov. *gnojina*.

Mai dese sunt cazurile de disimilare a unui *l* față de alt *l*, în locul căruia apare *r*, ca în lat. vulg. *ur(u)lare* în loc de

ululare (rom. *urla*). Astfel în Săcele, lângă Bașov, pluralul dela *ou* e *ouălele* sau *ouărele*. Din lat. *gargulus* se pare că s'a născut mai întâi o formă **gargulus*, din care se explică *grangur* al nostru. Un *n* în loc de *l* apare în *celalant* pentru *celalalt*, la Aromâni și *an cătelea*, *an treilea* în loc de *al cătelea*, *al treilea*. Cf. și lat. **cuntellus* pentru *cultellus* (*REW* Nr. 2381) și ital. *pollonare* alături de *pollolare*. < lat. *pullulare*.

Disimilarea lui *m* -*m* în *m* -*n* o avem în *tymianum* (din grec.) devenit **tymianum*, precum se vede din paleosl. *tīmijanū* și din rom. *tămâie* (din *tămâie*), în *mornăi* pentru *mormăi* și în arom. (în Epir) *mană* (P. PAPAĞI, *Basme* 484/28, 485/10) în loc de *mamă*. Și forma *năframă* se explică din *năhramă*, iar aceasta din *mahramă* „maramă” < turc. *mahrama*. Înainte de alt *m*, *m* se poate preface prin disimilare în labiala *b*: *balamuc*, din *Malamuc*.

Uneori disimilarea, motivată în anumite forme de declinare sau conjugare, se generalizează și într'altele sau dă naștere la forme analoage. Astfel *n* din *suspina* sau din *luneca* (lat. *suspirare*, *lubricare*) se explică numai printr'o disimilare la infinitivul întreg: *suspinare*, *lunecare*; pluralul *șelele* a devenit *șenele*, din care s'a desprins forma nearticulată *șene* în loc de *șele*; *harare*, pluralul dela *harar*, s'a disimilat în *harale*; acesta a fost considerat ca un plural în *-le*, iar din *harale* s'a format noul singular *hara*.

Câteodată trebuie să ținem seama de formele mai vechi pentru ca să putem explica disimilarea. Astfel, dacă Moldovenii zic *rălă* în loc de *rână*, avem a face cu o disimilare în regiuni odinioară rotacizante, care rosteau *râră* (GIUGLEA).

Foarte rare sunt cazurile de disimilare a altor consonante. Se pare că *cleoapă* în loc de *pleoapă* (cf. *DR.*, IX, 408) și istror. *k'ept* în loc de *pl'ept* s'au născut prin disimilarea lui *p* - *p* în *k* - *p*. Dacă *p(r)este* s'a născut din *prespre*, am avea un caz de disimilare a lui *p* - *p* în *p* - *t*, precum îl găsim invers, în numele local *Potfalău* din *Popfalău*. Disimilarea lui *f* - *f* în *f* - *t* o găsim în arom. *foartică* „foarfecă” (în alte limbi

romanice găsim forme disimilate care încep cu *forb-*, *forv-*, *form-*).¹⁾

Disimilarea nu trebuie să fie integrală, ca în cazurile citate mai sus, în care avem a face cu două sunete identice, dintre care unul a fost înlocuit de tot prin alt sunet, ci ea poate privi numai unul din elementele componente ale unei articulațiuni. Cele mai cunoscute cazuri de astfel de **disimilări parțiale** sunt ca și din alte limbi, cele de disimilarea lui *m* (nazală-labială) în *n* (nazală dentală) față de o altă labială — deși orală — din același cuvânt: din lat. *malva* avem *nalbă*, din *formica* avem *furnică*, din *posmă* avem *posnă*, în loc de *vătămari* avem la Aromâni *vătănari*²⁾. Cazul invers, când dintre două labiale orale se schimbă, prin disimilare, înainte de accent, una în labială nazală îl avem la *vrăjmaș*, derivat din *vrajbă*. Nazala labială *m* se disimilează în labiodentala orală *v* față de nazala următoare în *alivăni* pentru *alimăni*. La Aromâni în

1) Alte exemple pentru disimilarea lui *r* - *r* în *l* - *r*: *almar* alături de *armar* (și ung. *almáriom*, germ. *Almer*, ceh. *almara*, pol. *almarya*, față de ital. *armadio*), *alior* alături de *arior* (lat. *aureolus*, după I. A. CANDREA), arom. *alăstorn* „răstorn” și *alândură* (la Dacoromâni și *rândulică* *Jb.* VIII, 256) din **rândură* „rândunică” (din lat. *hirundula*), arom. *călpitură* „crăpătură”, *călare* (în Banat *Jb.* III, 318), „cărare”, *căplăr* „căprar”, *calacatâr* din *caracatâr*, *calagroș* (și *caragroș*) din turc. *karag(u)ruș*, *clenguroș* (*crenguroș*), *cleri* „creeri” *ALR.* I, 8/339, *glonturoș* (*gronturoș*), arom. *picular* (lat. *pecorarius*), istorom. *lumer* din *rumer* „număr”, *Țaligrad* alături de *Țarigrad*, *uldoare* *ALR.* I, 39/164 în loc de *urdoare*, *vălsor* (DENSUSIANU, *Haț.* 41) în loc de *vârfcior...* cf. și lat. *meletrix* pentru *meretrix* (REW Nr. 5523) și *plurire* în loc de *prurire* *REW.* Nr. 6802).

Pentru disimilarea lui *n* se mai pot cita: *amerinț*, *coropișniță*, *nimereea*, *numere* și *număra* (lat. *nomina* și *nominare*), *pângăresc* (arom. *pângănesc*, *pretutundere...* Disimilarea lui *n* față de un *ñ* o avem în *buduroțu* < ung. *bodony*, *mușuroțu* (cf. *mișuna*) și *urloiu* din *hornoțu* (derivat din *horn*).

Dacă față de arom. *Arusal'ii*, desvoltat regulat din lat. *rosaha*, noi avem *Rusalii*, forma aceasta se poate explica din lat. ca rezultând din **Rusarii* din lat. (atestat) *rosaria* (*DR.* VI, 393). Moldovenescul *brățea* e un singular nou din *brățale*, în loc de *brățare*, pluralul lui *brățară* (*CDDE.* Nr. 180).

2) Pentru asemenea disimilări pe teritoriul romanic, cf. **nappa* pentru *mappa* (REW Nr. 5324), **nespilus* pentru *mespilus* (REW Nr. 5540), în Grado *nalbare* pentru *marmore* „marmoră” (REW Nr. 5368). Din limbile slavice a dat exemple P. SKOK în *Romania* L (1924), 214 și în *Slavia* I, 489.

loc de *v—m* apare *δ—m* în *δimtu* „vânt”. Și *n* în vecinătatea unui *m* se poate schimba în *r* sau *l*: în loc de *acnuma* „acum” întâlnim și forma *acruma*; în loc de *nume* și *număra* se zice în unele regiuni *lume* *ALR. I, 24/690, 900* etc., (deși *lume* mai are și alt înțeles) și *lumăra*; în loc de *scormoni* se aude și *scormoli*. Găsim și disimilarea lui *n—r* în *l—r*: *lăzărit* „năzărit” *ALR. I, 364/820*.

Ajunge ca două sunete învecinate să aibă numai o notă comună, pentru ca ele să se disimileze. Astfel dintre două palatale una își pierde caracterul muiat: lat. *vēclus* (= *vetulus*) trebuia să dea *v'ekl'u* (sau *v̄iekl'u*), dar caracterul muiat al lui *v'* s'a pierdut și a rămas *vechiu* (ca și când *e* ar fi fost închis); tot astfel *radīc(u)la* ar fi dat *rid'icl'e*; forma de azi *ridiche* dovedește că primul *d'* s'a despalatalizat de timpuriu. La Aromâni găsim *ocil'i* (*Lumina* II, 103—110) în loc de *oc'il'i* și *yinglă* în loc de *yingl'ă* (metatezat din *cl'ingă* „chingă”).

Când se urmează două șuerătoare, una își poate pierde elementul palatal. Astfel *șieși* devine *sieși*, *veșteji* devine *vesteji*. Când două africcate se găsesc în același cuvânt, găsim disimilări din cele mai variate: *tš—š* dă **ts—š** în *incruțișare* în loc de *incruțișare*; *ts—ts* dă **t—ts** în *albatariță* în loc de **albatariță* (derivat din *alb(e)ață*) și **c—ts** în *donicuță* (= *doniță + uță*); *dz—dz* dă **dz—d** sau **d—dz** în arom. *dzeadit*, în loc de *dzeadzit* „deget” și în arom. *lândidzescu* în loc de *lândzidzescu* (din *lândzid* „bolnav”); *ts—tš* dă **ts—t** în *puțintel* în loc de **puțincel* (*puțin* + sufixul diminutiv *-cel*).

Repetarea supărătoare a aceluiași sunet poate fi evitată și prin **disimilare completă** sau **totală**, adică prin nerostirea unuia din cele două sunete.

Dintre disimilările complete *v o c a l i c e* (sau semivocalice), destul de rare, cităm cazul diftongului *au* devenit *a* înaintea unui *u* accentuat din silaba următoare, încă în latina vulgară: *augustus*, *auguro* au pierdut pe *u*, precum se vede din limbile romanice și din rom. *Agust*, *agur*. În unele regiuni diftongul *oï* a pierdut pe *ï* înainte de un *i* următor: slav. *dojnica*, *vojnîkû*... a dat pretutindeni *doniță* și pe alocuri *vonîc*. Forma **kinque*, disimilată în latina vulgară din *quinque* e, probabil, și la baza

românescului *cinci* (care ar putea veni însă și din lat. *quinque*)-Din *jejuno* (*jajuno*) s'a născut, prin disimilare completă, **ejuno*, din care al nostru *ajun*.

Dintre consoanante, cea care a dispărut mai ușor e *r*; ceva mai rar *l*, *n* și *m*; rar de tot altele. Disimilarea completă poate fi progresivă (*răscăcăra* > *răscăcăra*) sau regresivă (*urdoare* > *udoare*). În cele mai multe cazuri dispăre consoananta dintr'un grup consonantic (ca în exemplele date); mai rar între două vocale: *cărăușă* (în Transilvania) < *cărărușă*, *arăescu* (la Aromâni) < *rărăesc*, *făină* < *fănină*, poate și *rouă* < lat. *rorem*. La Megleniți găsim și forma *zețet* „deget“ *ALR*. I, 50/013 în loc de *zețet*. Uneori disimilarea s'a produs într'un stadiu mai vechiu de dezvoltare, despre care nu avem alte dovezi decât disimilarea însăși. Astfel trecerea lui *ct*, *cs* în *pt* și *ps* se pare că s'a făcut prin stadiul intermediar *ft* și *fs*; în acest stadiu s'a produs disimilarea celui de al doilea *f* din **fraksin* (< lat. *fraxinus*) și din **faft* (< lat. *factum*) care au devenit *frasin* și megl. *fat*. Avem și cazuri de disimilare prin fonetică sintactică. Precum *pretrece* (lat. *pertraicere*) s'a disimilat în *petrece*, tot astfel *pre trepte* sau *veți trece* a dat *pe trepte*, *veți trece*, regional și *pin* (*trestii*) în loc de *prin* (*trestii*), *pintr* (*pietre*) în loc de *printre* (*pietre*), *cătă* (*cruce*) în loc de *cătră* (*cruce*), *vo* (*trei*) în loc de *vr(eo)* (*trei*); la Cluj am auzit și *pe* (*tare*) în loc de *prea* (*tare*). La N. COSTIN cetim încă: *Pe Turci* îi purta tot legați *pre uliță*. (*Let*, II, 112/3). Dacă în *alt*, din lat. *alterum*, *r* a dispărut, aceasta s'a întâmplat prin disimilarea completă mai întâi în gen.-dat. plural *altror* > *altor*. Tot astfel, dacă în unele regiuni se zice *cășmă* în loc de *crășmă*, cauza e derivatul *cășmar*, disimilat din *crășmar*. Formele disimilate (*pe*, *veți...*, *alt*) s'au generalizat mai târziu și în cazurile când nu mai urma un cuvânt cu *r*. La WEIGAND (Arom. II, 14) găsim forma arom. *basanlu* „balsamul“¹⁾.

1) Alte exemple de disimilări complete: *r*: *aburc* < **arburc* (< lat. **arborico*), *cortorosi* < *cotorosi*, *ciur* < lat. *cribrum* (disimilarea apare și în alte limbi romanice), *fașanguri* < *fașanguri*, *firetic* < **firetic* < lat. *phreneticus* (*DR*. IV, 1377, VII, 186), *pintru* < *printru*, *țuțur* < *țuțur...*; *apistru*

Pentru alte consonante decât *r*, *l* și *n* nu avem exemple sigure. Găsim totuși *șitoare*, ca varianta a lui *șiștoare*, iar în *ALR*. I, 165/315 *supin* în loc de *suspîn*²⁾.

În grupurile consonantice *tst* și *șțș*, primul *t* sau al doilea *ș* a fost disimilat complet (intocmai ca la Slavi): *negustor* < *ne-guș(ă)tor*, *tustrei* < *toți trei...*, *pește* < *peșțe*, *broaște* < *broașce...*

Disparția unui sunet prin disimilare completă se întâmplă uneori și față de un sunet care nu e identic cu cel dispărut, ci are cu el numai o notă comună. Acesta e cazul cu *n* și *m*, de ex. în arom. *frimitu*, *mărmitu*, *simiț*, alături de *frimintu* „frământ“, *mirmintu* „mormânt“, *simiņ* „semințe“.³⁾

Dar disimilațiunea se poate ivi și în mod preventiv, spre a evita, când e vorba de un derivat sau de o lege fonologică, forma în care același sunet ar trebui să se repete. În asemenea

< *apristru*, arom. *aratu* „plug“ < lat. *aratrum* (și ital. *arato*, sard. *arado*), *ferastă* < *ferastă*, *preste* < *prestre*.

l: *alcam* < ung. *alkalom*, *plehupă* „pleoapă“ < **plehupă* < **preh-lupă* (G.S. I, 145), *plimb* < **plimblu* (*preumblu*)...; *șodolan* < *șoldolan*, *tăpălagă* < *tălpălagă*.

n: *gângav* sau *gâgnav* (CORESI, 525/25) < **gângnav* (slav. *gag-navu*), *pătlagine* < lat. *plantaginem.*; *viezuină* < **viezuină* (din *viezure* + *-ină*) și, poate, și *păcuină* < **păcuină* (lat. *pecorina*, dacă nu avem a face cu continuarea latinescului *pecuina*).

²⁾ Exemple mai puțin sigure, sau care pot fi explicate și altfel decât prin disimilare: *frate* < **fratre* (dacă avem să plecăm dela acuzativul *fratrem*, iar nu dela nominativul *frater*) și *rătutit* „beat“, care pare a sta în legătură cu *turtit*. Probabil că **clînga*, din care vine al nostru *chingă*, nu s'a născut prin metateză din *cing(u)la*, ci prin disimilare din **clîngla* (cu *l* propagat, cf. *cavicla* = *clavic(u)la* REW. Nr. 1979). Dacă la Megleniți și la Istroromâni *l* dispăre în forma articulată din pluralele masculine, nu avem a face, după toată probabilitatea, cu același fenomen de „iotacizare“ a lui *l*, ca în dialectul dacoromân, ci cu o disimilare completă generalizată din cazuri ca *fil'il*, *cal'il*, (DR. III, 390).

³⁾ Tot așa se explică, probabil, dispariția lui *n* în *Muscel* din **mumscel* (**montiscellus*, cf. DR. III, 819). Dacă *buștean* vine din nemțescul *Baumstamm* (DR. III, 658), faza intermediară a fost **bumștean*.

Ca și asimilării, M. GRAMMONT a dat o deosebită atenție, în al său *Traité*, diferențierii și mai ales disimilării (p. 269—336). Pentru el asimilarea, diferențierea și interversiunea se fac în contact nemijlocit de sunete; dilațiunea, disimilațiunea și metateza privesc sunetele la distanță (cf. p. 251).

cazuri vorbim despre o **disimilare prohibitivă** (BRUGMANN) sau **preventivă** (GRAMMONT).

În latinește e cunoscut cazul sufixelor *-alis* și *-aris*, care au aceeași funcțiune și dau derivatelor lor același sens; deosebirea dintre ele stă numai în aceea că *-aris* în loc de *-alis* se leagă de tulpine care conțin un *l* (*militaris, familiaris...*, față de *dotalis, natalis..*), spre a împiedeca ivirea a doi *l* în corpul aceluiași cuvânt. Ceva analog vedem la noi. Dacă tulpina conține un *n*, numirile topice și cele de locuitori nu se derivă cu sufixul *-(e)an*, ca de obicei (*Abrudean, Bucureștean, Vidican...*), ci cu sufixul *-ar*, cu mult mai rar în această funcțiune: *Buștenari, Comănar, Cătunar, Poienar...* (chiar și *Beclearean* „locuitor din Beclean“, *Peștenar* „din Peștera“, *Vlădărean* „din Vlădeni“, *Mărginărean* „din Marginea“..., unde disimilațiunea nu e prohibitivă, ci efectivă). Deși *l* simplu între vocale a devenit *r* în elementele latine (*mola > moară...*), avem *sălămândră* (*sălămâzdră*) din lat. *salamandra*, zicem *colastră* (cf. lat. *colostrum*) alături de *corast(r)ă* și regional găsim forma *doloare* în loc de *duroare*, din lat. *dolorem*; Aromânii au alături de *căroare*, din lat. *calorem*, mai des *căloare*. Păstrarea lui *l* se datorește lui *r* din silaba următoare. Tot astfel, atât în dialectul istroromân, cât și la Moți și în textele noastre vechi rotacizante, un *r* în același cuvânt poate opri rotacizarea lui *n* intervocalic: *cărbune* (alături de *cărbure*), *sarcină* (alături de *sarciră*), *Crăciun...* (cf. în urmă DR. VIII, 314—315). Și păstrarea lui *d* în vechiul *dediu* (= *dădui*) se explică prin disimilare prohibitivă, spre a se evita forma *d'ed'i* (din lat. *dēdī*).

Mai sus am văzut că două africcate nu se suportă totdeauna în corpul aceluiași cuvânt. Spre a evita asemenea repetări de articulațiune, când sufixul *-iță* se leagă de tulpine terminate în *c*, nu-l preface pe acesta în *tș* (ca atunci când urmează alte sufixe începătoare cu *i* sau *e*, de ex. *adânc-ime, purc-el...*), ci *c* dela sfârșitul tulpinei se rostește palatal: *jurchiță, broschită, măciuchită, ploschiță...*¹⁾

¹⁾ Prin disimilare prohibitivă explica MEYER—LÜBKE (cf DR. VIII, 317) și menținerea lui *e* protonic (care ar fi trebuit să se prefacă în *i*) în exemple ca *peți, cuceri...*, cf. *celi, veni.*

DIFERENȚIEREA

Disimilarea prohibitivă nu mai este un act mecanic, ci și psihic : când s'ar putea produce o rostire supărătoare, o evit cu anticipație. Tot astfel **diferențierea** pune stavilă acomodării sau asimilării atunci când acestea ar putea produce alterarea unui sunet dincolo de limita impusă de claritatea expresiei. Existând primejdia ca prin acomodare sau asimilare să fie alterat caracterul unui sunet, voiu căuta, printr'un fel de exagerare, să subliniez diferența între două sunete învecinate. Diferențierea este deci un fel de reacțiune împotriva tendinței organului nostru fonator de a duce economia mișcărilor dincolo de limita la care se poate distinge sau ghici un sunet. Ea poate izvorî însă și numai din tendința de a face ca două sunete învecinate să aibă cât mai multe elemente componente deosebitoare. Precum disimilarea este fenomenul opus asimilării, tot astfel diferențierea este în opoziție cu acomodarea.

O întâlnim mai ales la două **vocale** învecinate, unde primejdia contractiei, după asimilare, e foarte mare. Lat. *nubilus* a dat în românește *nuâr*, apoi, prin acomodarea lui *ā* la vocala labio-velară precedentă, *nuor*, din care a rezultat, prin asimilarea lui *u* la *o* următor, *noor*. Forma aceasta, cu cei doi *o* învecinați, a ajuns la o contractie a lor într'unul singur : *nor*.

Un caz interesant este menținerea lui *v* intervocalic în verbul *avea* din lat. *habere*, contrar legii fonologice despre dispariția lui *b* și *v* între vocale. BARTOLI crede că vecinătatea celor doi *v* în *aveva* (= *habebam*) a făcut ca unul din ei sau să dispară, prin disimilare completă, ca în italiană (*avea*) și franceză (*avais*, etc.) sau, ca la Români (*aveam*) și la Veglioiți (*avaja*), să se conserve în radical, spre a se evita dispariția lui *v* în ambele silabe. Același fenomen nu s'a produs însă la *bibeat* — unde aveam chiar trei *b* — în care cei doi *b* intervocalici au dispărut : *bea*.

Pentru disimilare, ca și pentru asimilare și metateză, se poate consulta cu folos E. SCHOPF, *Die konsonantischen Fernwirkungen : Fern-Dissimulation, Fern-Assimilation und Metathesis*, Göttingen, 1919. O lucrare specială despre disimilare a publicat M. GRAMMONT, *Dissimilation consonantique dans les langues indo-européennes*, în care a încercat — după părerea noastră fără un rezultat sigur — să stabilească principiul că dacă într'un cuvânt se repetă aceeași mișcare articulatorie, se suprimă în general mișcarea produsă cu o intensitate mai mică, care atrage deci atenția mai puțin.

Dar în mintea noastră cuvintele nu sunt fixate numai prin sunetele care le compun, ci adesea și prin numărul de silabe și prin ritmul lor. Spre a evita ca prin contractia celor doi *o* din *noor* caracterul bisilab și ritmul cuvântului să se piardă, s'a produs diferențierea unuia din cei doi *o*: *nour*. Tot astfel se prefăcuse *tuus* și *suus* în latina vulgară în **tous* și **sous* (de unde se explică *tău* și *său* românesc), spre a se evita contractia lor în *tus*, *sus*. Dacă în loc de *vâjiitură* sau *fâșiitură* întâlnim formele *vâjietură*, *fâșietură*, cauza e tot diferențierea vocalică,

Când un *e* accentuat era urmat de alt *e* în silaba următoare, s'a născut, prin propagare, *ee*. Acest *ee* era amenințat să se contragă într'un singur *e*. Spre a evita această contracțiune, al doilea *e* a fost rostit cu o apertură exagerată, ceea ce a dus la *a*. Astfel **peește* a devenit *peaște* (precum se rostea mai demult și se mai rostește în unele părți și astăzi).

Ceva analog s'a întâmplat cu slavul *sinī*. Prin disociere *ń* (< *nī*) a devenit *in*, încât forma cuvântului românesc trebuia să fie *siin*. Cum însă grupul *ii* se contrage foarte ușor în *i* (cf. *fin* < *fiin* < *fil'in*, *fică*, < *fiiică*), el a fost diferențiat: *sein*.

Într'o regiune destul de extinsă din Nord-Vest, în loc de *uom* „om“, *uok'* „ochiu“... găsim *uām*, *uāk'*. Cele două vocale labio-velare, *u* și *o* se deosebesc prea puțin una de alta, de aceea una din ele (*o*) a fost înlocuită prin vocala centrală (*ā*). Același lucru s'a întâmplat cu *oo*, din ung. *ó* (= *o* lung) sau din țigănescul *ō*: ung. *biró* (rostit chiar de Unguri în unele părți *biroy*) a dat *birău*, iar țigănescul *kalō* a dat *călău*.

Dacă pe o mare întindere a teritoriului dacoromân diftongii *ea* și *oa* au devenit *ia* (*djal*, *trjabă...*) și *üa* (*tuamnă*, *puate...*), aceasta se explică prin faptul că vocalele extreme *i* și *u* se deosebesc mai mult de *a* decât *e* și *o*, care, în scara vocalică, sunt vecinele lui *a*. Tot astfel **cäene*, **päene...* (cu *e* propagat din silaba următoare) au devenit, prin micșorarea aperturii vocalei palatale, *căine*, *păine...* Între *â* și *î* diferența e mai mare decât între *ă* și *e*

O consonantă se poate acomoda atât de mult unei vocale învecinate, încât să se rostească cu o apertură din ce în ce

mai mare, până se vocalizează de tot. Astfel un / velar devine în multe limbi (de ex. în franțuzește și în dialectul istroromân) *u*. Cazul contrariu se întâmplă uneori în limba română: un *u* lung devine mai întâi *uu*, apoi, prin diferențiere *âu* și *âl*. Astfel cuvântul *bâlcu* vine din ung. *bűcsű* (pronunțat regional chiar în ungurește și *bolcsű*). Ung. *bűség* a fost redat prin *beșug*, din care s'au născut formele diferențiate prin consonantizare: *beșug*, *bivșug* sau *birșug*.

Alte cazuri de **vocalizare a unei consonante** prin diferențiere sunt următoarele: în dialectul istroromân *ȳ* a devenit *v* (rostit mai ales bilabial: *w*) când era elementul slab al unui diftong: *av* „au“, *mev* „mieu“, *dăvu* „dau“, *ove* „ouă“..., *vo* < *ȳă* < lat. *illam*, *vută* < *ȳuta* < *ulta* „uita“ (PUȘCARIU, *Istr.* II, § 54). Tot astfel diftongii *ay* și *ey* se pronunță la Aromâni, însă numai înainte de consoanțe, *av* sau *af* și *ev* sau *ef*: *alavdu* „laud“, *caftu* „caut“, *prețtu* „preot“. În unele regiuni apusene se găsește și la Dacoromâni *ay* devenit *ab* sau *ap*. *labdă* „laudă“, *capt* „caut“. ¹⁾

O **diferențiere**, de astădată **consonantică**, avem la reflexul grupului latin *gn* în românește. Prin acomodarea ocluzivei velare (*g*) la nazala următoare (*n*) s'a născut mai întâi forma *leŋn*. Cele două nazale *ŋ* și *n* erau însă prea asemănătoare, și deci prea expuse să se contragă într'una singură. Atunci a intervenit principiul diferențierii, nazala velară (*ŋ*) fiind înlocuită prin nazala labială (*m*), cu mult mai deosebită: *lemn*. (În dialecte meridionale din Italia, diferențierea a progresat și mai mult și în locul nazalei labială *m* apare labio-dentala orală *v*: *livene* „lemn“) ²⁾. Tot astfel se explică dialectalul *tomna* din *toŋna*, iar acesta din *togma* (*tocma*), numai că în acest cuvânt

¹⁾ E greu de stabilit dacă prefacerea lui *gm* în *um*, a lui *mn* în *un* și a lui *br* și *bl* în *ur* și *ul*, care pot fi considerate ca acomodări față de vocala precedentă, nu sunt rezultatele unei diferențieri — sau și ale unei diferențieri — a lui *g*, *m* și *b* față de sonanta următoare.

²⁾ Precum a observat foarte just MILLARDET (în *Revue des langues romanes*, LXI [1921–22], p. 329–330), dacă din *scammum* avem *scaun* (ca în vechea-gasconă: *escaun*), dar din *somnum* avem *somni*, cauza este că o formă **soun* ar fi fost prea primejdută de asimilarea celor două vocale labio-velare *o* și *u*.

simultan cu diferențierea lui η față de n următor, s'a diferențiat și n față de η precedent schimbându-se în m . Și grupul mn se cere uneori diferențiat. În loc de *pumn*, Aromânii zic *pulmu* (poate prin influența lui *palmă*); din lat. *scamnum* avem în unele dialecte *scand*. Cuvântul *semn* s'a prefăcut în *semd*, rostit apoi *semt* în dialectul meglenit. Alte diferențieri consonantice sunt: $bm > bl$ în numirea locală în **Blăci** (Mățău, jud. Muscel) în loc de *în Mlăci* (dacă nu avem a face cu o asimilare, prin fonetică sintactică, a lui nb în nm); $sn > sm$: slav. *jasna* > *iasmă* (DA), slav. *basni* > *basn(ă)* și *basn*, croat. *kasno* > istror. *casmo*; în loc de *nș* avem *mș* în *hamger* alături de *hanger*.

Un caz puțin banal de diferențiere îl prezintă cuvântul *sălămâzdră* din lat. *salamandra*. Precum dovedește prefacerea lui a accentuat în $â$, forma mai veche, atestată în *Lexiconul Budan*, era *sălămândră*. În grupul nd , cele două dentale ocluzive n și d se rostesc cu o singură ocluziune, deosebirea între ele existând numai în ridicarea vălului palatin în momentul când începe rostirea lui d . Economia de mișcări poate face însă ca această ridicare a vălului să fie omisă și astfel grupul nd să devină prin asimilare nn , ca în *cân* < *când*... Spre a se evita această asimilare, nd apare diferențiat în zd . Diferențierea lui nd în jd apare în arom. *șamijdol'i* alături de *șamindol'i* „amândoi”, iar dn poate deveni ln sau rn : *aduna* > **adna* > arom. *alna*; *logodnă* se rostește la Brașov *logornă*.

Alt caz interesant de diferențiere îl prezintă apariția unui r în loc de d înainte de labiale. Gramaticii latini (cf. KEIL, *Gram.* I, 452, 29 și SCHUCHARDT, *Vok.* I, 141) citează formele *arvenire* în loc de *advenire*, *arxuerunt* pentru *adfxuerunt*, iar în REW. se găsesc la Nrii 183, 214, 218 și 261 forme romanice care se reduc la **armorire* pentru **admorire*, **arvelare* pentru *advelare*, **arventare* pentru *adventare*, **arflare* pentru *adflare* > *afflare*. În românește avem, afară de *armăsar* < lat. pop. *armessarius* (pentru *admissarius*) și forma dialectală *arvocat* pentru neologismul *advocat*.

Uneori diferențierea apare ca o măsură preventivă, tocmai în grupele consonantice care se acomodează mai ușor.

Astfel, spre deosebire de *n* care înainte de labială devine *m*, și de *m*, care înainte de dentale sau africcate dentale devine *n*, avem la Istroromâni, sub influența dialectului venețian, **np**, **nb** și **nf**, **nv** în loc de *mp*, *mb* și *mf*, *mv*: *cunpâră*, *bunbăc*, *îo-n fost* „eu am fost“, *l-an vezut* „l-am văzut“ (cf. BARTOLI, la PUȘCARIU, Istr. II, § 62a), iar la noi *simt* < lat. *sentio*, în texte vechi și pentru „sunt“ (*Jb.* III, 40); Aromânii au și *frânte* „frunte“, *vimtu* „vânt“ (*Jb.* XIII, 67), *atumțea* „atunci“ (WEIGAND, *Arom.* II, 360), *numtă* „nuntă“, chiar și **nimusoare* „ninsoare“, din care s'a dezvoltat forma *nimusorismă* (cu *u* înmugurit, cf. CAPIDAN, *Arom.* § 228). Fenomenul e cunoscut și din limba latină.

Diferențierea consonantelor lungi sau geminate joacă un rol destul de important în unele limbi. Astfel în loc de lat. *reddere* sau *gibbus* avem în limbile romanice și forme care presupun în latina vulgară **rendere* (ital. *rendere*, franc. *rendre*, span. *rendir*... *REW.* Nr. 7141) și *gimbub* (arom. *giumbă DR.* VIII 114—116, neapol. *gimme*, calabr. *yimbru*, genovez *dzembu*, cf. și lat. *gimbofus* *REW.* Nr. 3755). Ocluzivele dentale și labiale, *d* și *b*, au fost înlocuite prin ocluzivele nazale corespunzătoare *n* și *m*. Forma *sambatum*, continuată în românește *sâmbătă*, franc. *samedi*, engad. *samda* și germ. *Samstag*, s'a născut prin diferențiere din *sabbatum*, păstrat sub această formă în celelalte limbi romanice (ital. *sabato*, sard. log. *sapadu*, span., portg. *sabado*... *REW.* Nr. 7479). În sens invers s'a produs diferențierea la *cambarus* (ital. *gambero*, sard. log. *cambaru*, franc. meridional *gambre*, span. *gambaro* *REW.* Nr. 1551), din lat. *cammarus* (din grec).

Alte exemple, din limba română, afară de arom. *giumbă* și de *sâmbătă*, sunt mai puțin sigure. H. BARIĆ (*Arhiv za arbanasku starinu* I [1923], fasc. 1—2) a propus pentru cuvintele românești *mânz* și *pânză* etimologiile **mand-eus* în loc de *mannus* „cal mic“ și **pandea* în loc de *pannea* (forma feminină a lui *panneus* „sdrențuit“), iar I. A. CANDREA (CDDE Nr. 1317) atrăgând atenția asupra formei *pindae* în loc de *pinnae*, atestată în *CGL.* VII, 90, explică ca și P. PAPAĞAGI, pe arom. *pendură* alături de *penură* „cuiu, pană (de despicat)“,

ca și pe alb. *pendull* „pană“, din lat. **pindula* alături de *pin-nula*. Forma cu *nd* se găsește și în dialecte italiene (veron., vicentin *pendola* „bietta, conio“ (care n’au nimic a face cu *pendulus* „spânzurător“ cf. *REW*. Nr. 6388)¹⁾.

O diferențiere a lui *nn* în *ln* presupune P. SKOK (*Slavia* I, 494) în sufixul românesc *-elnic*. El crede că *pomelnic*, *vremelnic*... derivă din slav. *pomenīnikŭ*, *vremenīnikŭ*... după ce *ī* a încetat să se mai pronunțe între cei doi *n*.

Tot ca o diferențiere — și nu ca o orientare după com-pusele cu prefixul *in-*, cum s’a crezut până acum (cf. G. ASCOLI, în *Arch. glott. ital.* III, 442—452; A MUSSAFIA, *Beitrag*, 26; *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXII, 473), ar putea fi considerată apariția unui *ns* în loc de *ss*. Astfel în loc de *isse* (născut prin asimilațiune din *ipse*) întâlnim în unele limbi romanice forme care presupun *inse* (*insu*), precum rom. *ins*, sard. camp. *insoru*, v. -sard. log. *nensiun*, valtell. *inziss*, v. -franc. *ensement*; de asemenea din **essire* (= *exire*) avem în românește, pe lângă forma obișnuită *ieși* (> *iși*), la Aromâni și la Dacoromâni (prin

1) Formelor citate li s’au dat și alte explicații. Astfel după MEYER-LÜBKE, *REW*. Nr. 7141, forma **rendere* s’a născut din *reddere* prin influența lui *pre(h)endere*. Cuvântul *mânz* se aduce în legătură cu mesapicul *Menzana* (ca numire a lui Jupiter căruia i se jertfea un cal) și e considerat de origine ilirică; aria lui de răspândire ajunge prin Albania, Sardinia și Italia până în dialecte franceze, retoromane și germane (cf. PUȘCARIU, *EW*. Nr. 1092 și *LR*. I, § 93). Cât despre *pânză*, se crede că acest cuvânt ar sta în legătură cu *bandere* (*vela*) „a întinde (pânzele)*. Dacă admitem pentru *mânz*, *pânză* și arom. *pendură* un *nd* desvoltat din *nn*, atunci între aceste trei cuvinte există o nepotrivire în tratamentul vocalei accentuate, întru cât în *pânză*, și *mânz* avem *â* în loc de *a*, ca înainte de orice *n* + cons., iar în arom. *pendură* *e* rămâne neschimbat, ca înainte de *nn* fără să se prefacă în *i*, ca înainte de *n* + cons. S’ar putea deci ca numai arom. *penură* să fie urmașul lat. *pinnula*, iar *pendură* să aibă *d* dela alb. *pendull*.

Pentru prefacearea lui *nn* în *nd* găsim exemple și în alte limbi. Astfel e ital. *bandire* (*bandito*) față de franc. *bannir* < germ. *bannen*. BARIC’ (*l. c.*) citează alb. *pende* < lat. *penna* și trevis. *candola* < lat. *cannula*, P. SKOK (*Arhiv za arbanasku starinu* I, [1923] p. 15) din dialecte slave: *dundo* (în Ragusa) < lat. *nonnus* și *pandil* < lat. *pannellus*. În Austria diminutivul dela *Mann* este *Manderl*. Invers avem în Corsica *nunda* „nimic“ în loc de *nudda* (din lat. *nulla*). Aromânii au *flambură* din n.-grec. φλάμπουρον, m. -grec φλάμπουρον, -λον < lat. *flammula*.

Bucovina) și *inși*, întocmai precum *insir* se găsește și în cele mai multe dialecte din Nordul Italiei și în Provența. S'ar putea ca și *n* din *insura* (ca și în formele corespunzătoare din dialectele italiene meridionale: *nzura*, *ndzura*, etc, cf. PUȘCARIU, *EW*. Nr. 874) să nu fie din prefixul *in-* (căci un derivat **in-uxorare* nu prea e de înțeles), ci să se fi diferențiat din forma **ussorare* (cf. *m'assore* „mă insor“ în Alatri). Tot astfel avem prov. *ensugar*, span. *enjugar*, portg. *enxugar* din lat. *exsucare*¹⁾.

DESPICAREA

Când din două vocale invecinate, care formau două culmi sonore și aparțineau prin urmare la două silabe, una își pierde caracterul sonor autonom și devine satelitul celeilalte, atunci cele două vocale formează un diftong. Astfel din *mare* la care s'a adăogat articolul *a* s'a născut la început cuvântul de trei silabe *ma-re-a*, care însă cu timpul a devenit bisilab, prin faptul că *e*, fiind mai puțin sonor decât *a*, a devenit elementul slab al diftongului *ea*: *ma-rea*. Tot astfel după amuțirea lui *b* (*v*) intervocalic, s'a născut din lat. *timebat* o formă la origine tot de trei silabe, în care *e* și *a* au ajuns însă cu timpul să formeze un diftong, precum îl rostim în al nostru *te-mea*, de două silabe. Prin anticiparea lui *a* din silaba următoare s'a

¹⁾ Termenul de diferențiere l-a introdus în lingvistică A. MEILLET în memorabilul său studiu *De la différenciation des phonèmes*, publicat în *Mémoires de la Société de Linguistique*, vol. XII (1903), p. 14–34, arătând cel dintâiu deosebirea esențială ce există între diferențiere și disimilare. Termenul a fost apoi adoptat și de M. GRAMMONT în al său *Traité de phonétique*, Paris, 1933.

Un studiu amănunțit și ilustrat prin multe și variate exemple din diferite limbi, dar mai cu seamă din limba greacă, despre despărțirea geminatelor în două elemente diferite a dat E. SCHWYZER în *Zeitschrift f. vergl. Sprachforschung* 61, p. 222–252, cf. recensia, cu completări din domeniul romanic, a lui ROHLFS în *Archiv f. d. Studium d. neueren Sprachen*, 165 (1934), p. 311. S'au mai ocupat cu această chestiune, afară de MEILLET în studiul citat (p. 26–27), M. GRAMMONT, *Dissimilation*, p. 136 și u.; P. KRETSCHMER, *Der heutige lesbische Dialekt* (1905), p. 170; H. SCHUCHARDT, în *Zeitschrift f. rom. Phil.* 32 (1908), p. 475; H. LANSBERG, *Die Mundarten Sudlukaniens* (1939), p. 133, ș. a.

născut din lat. *mola* românescul *moară*, cu diftongul *oa* în loc de vocala simplă *o* din cuvântul latin. Dar diftongii și polif-tongii nu se nasc numai prin adăugarea unei sau mai multor vocale, ci și prin **despicarea unei vocale** în două sau mai multe elemente. Aceste elemente se diferențiază cu timpul, de obicei astfel, că unul din ele se închide ajungând astfel într'o situație de inferioritate sonoră față de celălalt.

De obicei această despicare se face în poziție inițială, sau, la mijlocul cuvântului, în silaba accentuată, și mai ales atunci când vocalele sunt lungi. Românul având obiceiul de a masa la începutul cuvântului energia rostirii (cf. *LR*. I, 39), vocalele inițiale au putut deveni diftongi: în loc de *i* și *u* întâlnim în unele regiuni *ïi* și *Ûu*: rostirea *ïinimă* în loc de *inimă*, este cea obișnuită în cele mai multe părți ale țării vechi (cf. *ALRM*. I, h. 171) și o întâlnim și la Istroromâni (*ïirime*); rostirea *Ûunghie* e destul de răspândită în Estul teritoriului dacoromân (cf. *ALR*. I, h. 52). Diftongarea lui *e* inițial în *ee*, care prin diferențiere a devenit, la noi și la Slavi, *ïe* este obișnuită în românește. Foarte răspândită e și diftongarea lui *o* inițial în *Ûo*: *Ûom* „om“, *Ûos* „os“ ... chiar și *Ûo-njund'i* „o'njunghi“ *ALR*. I, 1991/333. Mai sus am citat cazul lui *o* unguresc, care a dat *oo*, apoi *ou* și *ău*: ung. *biró* > *birău*. Tot acolo am arătat că acest proces de diferențiere poate duce până la consonantificarea elementului slab al diftongului: ung. *böség* (cu *ö* lung) a devenit *beșug* și apoi *beșug*.

Dar vocala care suferă asemenea schimbări nu trebuie să fie lungă. Din ung. *zsufa* (cu *u* scurt) avem în românește formele *ïufă* și *ïulfă*, ca și când stadiul anterior ar fi fost **juufă*. În foarte multe cazuri de diftongare a vocalelor nu avem nici un indiciu că ele ar fi fost rostite cu o durată mai mare. Diftongul *ïe* a rezultat dintr'un *e* latin scurt (rostit deschis în latina vulgară) dar accentuat: *pëctus* > *ïiept*, *përeo* > *ïier*... Deasemenea diftongarea mai nouă „țărănească“ în cazuri ca *duomn*, *burïete*, *mïare*, *oviăs*, s'a întâmplat prin despicarea lui *o*, *e*, *a* și *ă*, fără ca aceste vocale să se fi rostite vreodată, după cât știm, mai lungi decât se rostesc de obicei vocalele românești. Lucrul acesta nu trebuie să ne mire prea mult, dacă ne

dăm seama că apertura vocalelor fiind mare și forma ei puțin precisă, vocalele nu sunt identice cu sine înseși în tot cursul articulării lor, chiar când durata lor nu este lungă. Înălțimea, intensitatea și timbrul vocalelor variază. Când variația timbrului e foarte mică, ni se pare că distingem niște sunete unitare; când variația e mare la începutul sau la sfârșitul articulației, atunci acest început sau sfârșit se identifică cu alte vocale cu timbru definit; vocala astfel constituită ne face impresia unui diftong (cf. ROUSSELOT, *Modifications phonétiques*, p. 251 ș. u.), mai ales fiindcă se adaugă și tendința de diferențiere, care face ca deosebirea dintre elementele constitutive ale unei vocale să devină și mai accentuată ¹⁾.

Și **despicarea unei consonante simple** o vom înțelege ușor dacă ne dăm seama că în articularea consonantelor avem mai multe faze care se urmează, și că fiecare din aceste faze poate să desvolte un caracter autonom. Când se adaugă și aici elementul diferențierii, dintr'o singură consonantă se poate naște un grup consonantic. Cazurile acestea odată recunoscute, ne apar cu mult mai numeroase și mai variate decât cazurile de diferențiere a geminatelor. Aproape tot materialul aruncat laolaltă, în monografiile dialectale, în capitolul consonantelor „epentetice“, intră în vreuna din categoriile pe care vom încerca să le stabilim în cele următoare pentru limba română. Nota comună tuturor cazurilor pe care le vom cita — și care dovedește că avem a face cu unul și același fenomen — este că unul din elementele grupului consonantic rezultat prin despicare este totdeauna o sonantă și că elementul nou ce apare este o *m o r g a n* cu cel despicat.

Economia mișcărilor organului nostru fonator face ca turc. *damla*, să devină *dambla* în urma faptului că în stadiul de destindere, articularea lui *m* nu se mai produce sincron cu coborîrea vălului palatin, încât aerul, ne mai scurgându-se

¹⁾ Sunt unele limbi sau dialecte în care această fluctuație de timbru este atât de mare, încât în locul unei vocale ni se pare că auzim un polifong compus din trei, patru sau chiar cinci elemente. Asemenea cazuri sunt frecvente mai ales în graiul Sașilor din Ardeal; ele au fost adesea notate de E. PETROVICI în *ALR.* II.

pe nas, auzim un *m* desnazalizat, pe care-l identificăm cu un *b*. Vedem din acest exemplu că și un *b* simplu, nu numai un *bb*, poate fi despicat în *mb*. Alături de *sambatatum* pentru *sabatatum*, găsim în latinește (și în limbile romanice) *lambrusca* (it. *lambrusca*, franc. *lambris*) și *labrusca* (rom. *lăuruscă*, sard. log. *agrustu* REW. Nr. 4814); *strambus* e forma romanică (rom. *strâmb*, ital. *strambo*, portg. *estrambo*... REW. Nr. 8281) în locul clasicului *strabus*; alături de *sabucus* (atestat în glose și păstrat în rom. *soc*, port. *sabugo* etc.) avem, la PLINIUS, *sambucus*, păstrat și el în unele limbi romanice (cf. REW. Nr. 7561). Tot astfel avem *mb* în loc de *m* și în alt element latin din limba română, în forma *trembur* în loc de *tremur*, care se găsește în punctele: 107, 112, 249 și 337 din ALR. I, chestiunea 92, precum și la Aromâni (în punctele 06, 08, 09). La Aromâni mai întâlnim și *amburți* „amorți” în ALR. I, 153/08 și *șcl'imbura* (CAPIDAN, *Arom.*, § 228) în loc de *șcl'imura* „a plânge” din lat. **exclamorare*. Este probabil că și cuvântul nostru *carâmb* nu-i decât o variantă — cu accent schimbat — a lui *carâm* < lat. *calamus*. Și arom. *tâmbariu*, are aceeași origine ca alb. *tabarr* și ital. *tabarro* (DR. IV, 263). Din lat. *tumulus* derivă ital. *tombolo* (REW. Nr. 8982). Albanezii au, afară de *trëmp* (< *trëmb*) < lat. *tremo* și *rambi* < lat. *aramen*, *rembë* < lat. *remus*, *shëmbëloj* < lat. *similare* și *krimp* (*krimb*) „vierme” < indo-eur. **krmis*. În cuvinte de origine străine avem destul de des (precum se poate constata din atestările în DA) forme cu *mb* în loc de *b* sau *m*, de obicei însă numai ca variante regionale, astfel *bambe* „bame” (< turc. *bamia*), *catarambă* „cataramă”, *chihlimbar* „chihlibar” (< turc. *kehlibar*), *chilomb* (și la Secui: *külömp*) „chilom” (cf. sârb. *čulum*), *cramb* (FRÂNCU-CANDREA, *Rom. d. Munții Apuseni*, p. 41) „cram” (< sârb. *kram* < germ. *Kram*), *cumbea* „cubea” (< turc. *kube*), *glumbă* la Moși „glumă” (< paleosl. *glümü*), *hadâmb* „hadâm” (< turc. *hadyn*), *holumb* (în Hidiș, jud. Turda) „holum” (< ung. *halom*), *mumbaia* „mubaia” (< turc. *mubaja*), *primbură* (VICIU, *Gl.*), *plimbura* (*Conv. lit.* 24, 923) „primură”, (Mățău, jud. Muscel) *tărămb* „tărâm” (< ung. *terem*), *scroambă* „scroabă”, *fânterimb* (Hidiș jud. Turda) „țin-

terim“. Aromânii au *distimbel'ă* „testemel“ și *cucumbișe* „un fel de plăcintă“ în loc de *cucumișe*. Une-ori avem, la sfârșitul cuvântului, și *mp* în loc de *mb* din *m*, astfel în chestionarul „Casa“ 95/79: *salcâmp* în loc de „salcâm“. Cazul invers, *mp* din *p* e ceva mai des: *ciumpag* „ciupag“, *climpește* „clipește“ (DR. IX, 412), *jampiță* „japiță“... Avem și exemple cu *mf* din despicarea unui *f* sau *m*, împrumutate însă deadreptul așa: *calomfir* (și bulg. *karamfil*) alături de *calofir* (bulg. *kalofer*), *zamfir* „safir“ (< paleosl. *samfirŭ*). Pentru *v* despicat în *mv* (cu *m* labio-dental), ca în ital. *inverno* (surselv. *unviern*, span. *invierno* REW. Nr. 4126), avem cazul lui *imvi* (POPOVICI, *Rum. Dial.* 165) în loc de *ivi*¹⁾. Probabil că și așa numitul „infix nazal“ în forme latine ca *accumbo*, *accubui*, *accubitum*, *accumbere* (și alte compuse cu prefixe dela *-cumbo*) față de *cubo*, sau în *rumpo*, *rupi*, *ruptum*, *rumpere* se explică tot prin despicarea labialei.

În altă parte am arătat cum un *nn* poate deveni *nd*; tot astfel se poate despica *n* în *nd* și când nu este lung. Într'adevăr, M. POMPILIU a atestat din Bihor (*Conv. lit.* 20, p. 1004) forma *arinde* în loc de *arin(e)*, iar în ALR. I, h. 45 se dă din diferite puncte forma *plămând* (cu pluralul *plămânzi*) pentru *plămân*. La Albanezi întâlnim *ndëmëroj* din lat. *numerare*.

Și un *d* apare despicat în *nd*. CAPIDAN, *Arom.* § 228 citează din dialectul aromân următoarele cazuri de *n* „epentetic“: *ițindo* „orice“ și *carțindo* „oricare“ pentru *ițido* și *carețido*, *minduo* pentru *miduo* „măduvă“ și *Sänmendru* „Sâmedru“, (în

¹⁾ Pentru explicarea unora din formele citate mai sus s'au dat și alte explicații. Astfel MEYFR-LÜBKE (în GRÖBER, *Grundriss d. rom. Phil.* I², p. 1050) după care am citat exemplele albaneze, crede că *b* din alb. *shembëloj* s'a ivit în forma sincopată *sim(t)lare*; tot astfel era de părere A. BYIIAN (Jb. V. 4—5) că din *tremulare* s'a născut *tremurare* și, la Aromâni, cu sincopare, *trembrare* și apoi, prin generalizarea formei cu *mb*, și *tremburare* în loc de *tremurare*. Cum variantele cu *mb* se găsesc și la Dacoromâni și la Albanezi, trebuie să renunțăm la asemenea explicații. După cele de mai sus, vom considera deci și în cuvinte italiene (toscanese) ca *gombito*, *stombaco*, *cimbere*.. că *m* a fost despicat în *mb*, fără să presupunem mai întâi o lungire a lui *m* în proparoxitanele *gômuto*, *stômaco*, *cimece*, căci avem și: *remboläre*, care nu e accentuat pe silaba a treia dela sfârșit.

care *n* ar putea fi explicat însă și prin propagare). În *mărgărint* alături de *mărgărit* (grec. μαργαρίτης avem un caz de despicare a lui *t* în *nt*¹⁾).

Nu numai *nn*, ci și *n* simplu pare a fi despicat în *ln*. Într'adevăr cuvintelor *stelniță*, *găselniță*, *medelniță* le corespunde în slavă *stěnica*, (dela *stěna* „perete“), *měděnica*, *gasēnica*...²⁾

Dentalele *t* și *d* apar uneori despicate în *tr* și *dr*. Latinescul *ante* (păstrat în *înainte*) a dat (în limba veche și dialectal, cf. *DA*) *intre*; alături de *agest* < lat. *aggestum*, avem și forma *agestru*; *sihastru* vine din grec. ἡσυχαστής; în loc de *salată* și *gumilastic*, găsim *salatră* (*Jb.* VIII, 317) și *gumilastru* (*Jb.* III, 316); pentru *colindă* găsim și forma *colindră*, alături de (*h*)ăsta întâlnim la Moți forma *hăstra*; DENSUSIANU citează din Țara Hațegului *zadră* și *bundră* în loc de *zadă* și *bundă*³⁾).

Un *r* apare despicat din *ș* în unele cuvinte de origine turcească sau ungurească ca *arșic* (alături de mai rarul *așic*) < turc. *aşyk*, *arşeu*, ca variantă a lui *așău* < ung. *ásó*, *harșa*,

¹⁾ Și pentru *plămând* s'ar putea admite la rigoare o lungire anterioară a lui *n*, dat fiind că acest cuvânt are și pluralul *plămău*, în care *n* dispare înainte de *i* ca în *ai* < *anni*. Etimologia lui *căscăund*, cu varianta *căscăun*, nefiind sigură, nu știm dacă avem a face cu o despicare a lui *n* în *nd* sau cu o asimilare a lui *nd*, în *n* (ceea ce ar fi cazul dacă etimologia din **casca-bundus*, dată de I. A. CANDREA, ar fi adevărată).

Că un *d* se poate despica în *nd* ne-o dovedește particula afirmativă *da*, care devine *nda* atunci când nu suntem chiar convingși că putem răspunde afirmativ. Vălul palatin, coborît când tăcem (și răsuflăm pe nas), nu se ridică prompt pentru articularea lui *d* inițial deoarece șovăim dacă trebuie să răspundem *nu* sau *da*!

²⁾ P. SKOK (*Slavia* I, 494) presupunea și pentru aceasta, ca pentru *vremelnic* < *vrěmennikū* un *nn*, deci un slav **stěnīnica*, etc., ceea ce e ne-probabil. S'ar putea însă ca sufixele *-elniță* și *-elmuc* să se fi născut, prin analogie, pe teren românesc, după modele ca *urechelnită* sau *prisoselmuc*, etc. Cel dintâiu e disimilat din *urechernită*, fiind un derivat cu sufixul *-niță* dela **urechere* < *auricularia* (= **oriclaria*) și cel de-al doilea pare a fi derivat cu sufixul *-nic* din *prisoseală*.

³⁾ Formele cu *str* în loc de *st* ar putea fi și analoge după *fereastră* cu varianta *fereastă* (născută prin disimilare completă) sau *nost*, *vost* alături de *nostru*, *vostru*. Le întâlnim însă și în alte limbi romanice, cf. v.-ven. *bissestro*, franc. *bessetre*, astur. *besestre*, v.-span. *bisiestre*, din *bissexus* (*REW*).

mai de mult *haşa* < turc. *haşa*. În loc de *j* avem *rj* în dialectalul (Mold.) *arjun* pentru *ajun* (*DA*)¹⁾.

Despicarea unui *s* în *ns*, ca în exemplele cu *ss* citate în altă parte, o avem în două cuvinte de origine slavă în *vânsliă* și *vânsli* (atestate în *Codicele Voroneţean*) alături de *vâslă* (*vâsli*), din slav *veslo*, și în *cînste* din paleoslavul *čistĭ*²⁾.

Și un *l* sau *r* poate fi despicaț în *rl*. Alături de *dălog* avem *dărlog*; *mocirlă* e același cuvânt cu ung. *mocsila* și derivă dintr'un slav. **močilo* (din **močidlo*, cf. pol. *moczydło*). Despicarea lui *r* în *rl* o avem în *șorlic* pentru *șoric* (*șoricu*). Aromânii zic *anvârliga* „împrejur“ în loc de *anvârîga*.³⁾

Destul de numeroase sunt cazurile de despicare a unui *c*, *k'* și *g*, *g'* în *ȋc*, *ȋg* (scrise *nc*, *ng*) și *ȋk'*, *ȋg'* (scrise *nch* *ngh*): *anglicel* „aglicel“ (sârb. *jaglika*), *angarlâc* „agărlâc“ (turc. *agyrylyk*), (rar) *astrunc* „astruc“, mai des *barangă* decât *baragă*, *cioflingar* și *ciofligar*, *grangur* (arom. *galgur*) din lat. *gal-*

Nr. 1131). Pentru *t* > *tr* în limbile romanice avem cazul cunoscut al lui *amitra* (it. *anatra*, *anitra*) în loc de *anas*, *-atis*. (*REW*. Nr. 439).

În *samurastă* avem, probabil, o asimilare a lui *l* din *samuraslă* față de *r* precedent și intercalarea unui *t* în grupul lui *sr*. S'ar putea, ca *str-* în loc de *st-* din *strămurare* < lat. *stimularia* să nu se explice prin orientarea după prefixul *stră-* din *străpung*, *străbat*, etc. (cf. MUSSAFIA, *Voc.* 147 și PUȘCARIU, *EW*. Nr. 1652, unde se citează și forme sarde cu *str*), ci prin despicarea lui *t* în *tr*.

¹⁾ *Arslan* alături de *aslan* se găsește în graiul popular și la Turci, dela care am împrumutat cuvântul. Despicarea lui *ș* în *rș* în cuvinte de origine turcească o întâlnim și la Sârbi: *a(r)slama*.

²⁾ Dacă pentru *cînste* am putea să admitem în vreun dialect slav o formă nazalizată **čestĭ* sprijiniți pe macedo-bulgarul *censtĭ* și slavul transilvan *pozentzt* (A. BYHAN, *Jb.* V, 308—309), un paleosl. **veslo*, presupus de TIKTIN, *Diçf.* e greu de admis. Se pare că forma *vâslă* s'a dezvoltat din *vânsliă* și nu invers, căci slav. *veslo* ar fi dat **vaslă*. — Pentru despicare a lui *s* în *ns*, și când era urmat de *t*, cf. v.-veron. *enstesso* = ital. *stesso*.

³⁾ Poate și sufixul *-irlă*, în *codirlă* (*codărlă*) să fie născut din *-ilă*. Cuvinte cu etimologie obscură, precum *cârlan*, *cârlig*, *ciocârlan*, (*ciocârlie*), *modârlan*, *șopârlă*, *țopârlan*, etc., ar putea avea și ele un *rl* despicaț din *r* sau *l*. În *DR*. III, 832—833, credeam că *rl* în *dărlog* și *mocirlă* s'a născut prin diferențiere din *dl* pe vremea când acest grup nu se asimilase încă la Slavii de Sud în *l*. Pentru *rl* < *l* cf. și germanul austriac *Lan:perl* alături de *Lammel*.

gulus, jungchia (arom. *ḡungl'ari*, megl. *ḡungl'u*) < lat. *jugulare, junghetura* < lat. **jungulatura* (forme cu *ng* în glose latine și în dialecte romanice la PUȘCARIU, *EW*, Nr. 922 și la CANDREA—DENSUSIANU, *DE*, Nr. 918), *sbenguesc* „sbe-guesc“, cf. și sufixele *-incă, -ingă, -oancă, -oangă* ca variante ale lui *-ică, -igă, -oacă, -oagă*, apoi *fleac* dar *treanca-fleanca*¹⁾. La Aromâni avem (cf. CAPIDAN, *Arom.* § 228) *arănk'esc* pentru obișnuitul *arăk'esc* „răpesc“, *afrangă* „fragă“, *alangū* pentru *alag* „alerg“, *ṭangade* „oaie căreia i-a murit mielul“ < alb. *cagadë, lăngutã* „puțin“ < alb. *ljagëtë, urincl'at* „urechiat“ (*DR*, II, 452).

Și în *t, dz, č* și *ğ* elementul dental *t* și *d* apare uneori despicat într'un element oral și nazal încât în locul acestor africcate întâlnim *nț, ndz, nč, nğ*, mai rar *lț*: arom. *florincea* cu sensul de „măzărice“ (ziarul „Dreptatea“ din 1897, Nr. 65), bulg. *gleč* > *glenciu, pianța* „piață“ (*Jb*, VIII, 317); germ. *Sitz* > *jeț (jit)* și *jelț (jilt)*. Mai numeroase sunt cazurile aromânești (cf. CAPIDAN, *Arom.* § 228): *alinčescu* pentru *aličescu* (*DR*, III, 753), *astăndzã* și *andzi*, „astăzi“ și „azi“, *tunğu* „bronz“ < turc. *tuč* „tuciu“, *miḡilișã* „adunare“ < turc. *miḡliše*, iar *lč* în loc de *č* găsim la Aromâni în *angălčitoare* „ghicitoare“²⁾.

¹⁾ Intenționat n'am citat exemple ca *cătingan, infing, lengăna, junincă...* în care *n* poate fi propagat. Pentru despicări analoage în limba albaneză cf. MEYER—LÜBKE, în GRÖBER, *Grundriss* I², p. 1050. SCHUCHARDT a atras atenția asupra apariției unui *n* înaintea velarelor într'un studiu publicat în *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXV (1911), p. 71 ș u.

Probabil și schimbul între *ğ* și *ng* (*nc* înainte de consonante afonice) în cazuri ca lat. *frango, fragi, fractum, frangere* față de *fragmentum* etc. se datoresc tot unei despicări.

²⁾ Sufixul *-enciu* în loc de *-eciu* poate avea *n* propagat. Tot astfel sufixul *-angiu* în *bosmangiu* (turc. *basmağy*), din exemple ca *scaunenciu, boiangiu* (turc. *boyağy*), *calangiu* (turc. *kalaiğy*)... s'a putut orienta după *bostan-giu, toptan-giu...* Și la Aromâni găsim *hălvănğu*, „halvagi“. Dialectal în Grecia îi corespunde *papahandzis* aromânescului Papahagi.

Pe când difențierea consonantelor geminate e admisă de mulți linguiști, despicarea consonantelor simple în două elemente omorgane n'a fost, pe cât știu, studiată în nicio limbă. Exemplele românești sunt atât de numeroase și variate, încât fenomenul nu poate fi negat, numai fiindcă e surprinzător. Cei ce nu-l admit, neputându-l explica, se aseamăna medicilor care neagă

DISOCIEREA

Tendința de coarticulare face ca un sunet să fie oarecum împregnat de sunetul următor. Voind să potrivesc organul meu articulator în același timp pentru articularea sunetului ce-i urmează, fac ca sunetul pe care-l articulez să fie — după expresia lui GRAMMONT — plin de sunetul următor, care poate să „răsune“ înainte de vreme. Avem deci a face în definitiv cu un fenomen de propagare regresivă.

Acesta e de exemplu cazul lui **iot epentetic** în rostirile dialectale (mai ales prin Muntenia) *oïchi, ureïche, pereïche, Taiïche...*, chiar și *genuïchi* (DR. V, 297)... Sunetul *k'* e atât de împregnat de „iot“, încât acesta devine un sunet de sine stătător, deslușit de ureche, fie în urmă (de ex. *k'ïel, k'ïatră, grajdïu...*), fie înainte (de ex. *oïk'*). Avem și rostiri ca *uïnghe* ALR. I. 52/820, cu degajarea unui *ï* din *h* următor. Ceva analog s'a întâmplat cu grupul labială *þ* *ï* care a dat în românește *ï* *þ* labială. Metateza aparentă pe care o constatăm în dezvoltarea lui *habeat* > *aibă*, trebuie înțeleasă astfel, că limba, care e în poziție de odihnă când articulăm pe *a* și pe *b* singuri, ia cu anticipație poziția palatală necesară pentru *ï* următor.

ÎNMUGURIREA SONANTELOR

În sistemul consonantic *sonantele* ocupă un loc deosebit prin faptul că, deși ocluzive, ele sunt sunete continue. Coarticularea lor cu alte sunete întâmpină oarecari dificultăți, fiindcă ridicarea și coborîrea vălului palatin, la nazale, nu se

efectele tămăduitoare ale unor ape minerale, fiindcă nu-și pot da seama de procesul pe care-l deslănțue în organismul omenesc. SCHWYZER admite lungirea consonanțelor simple prin gemație expresivă pentru ca să explice „disimilarea“ lor, dar nu știe ce să înceapă cu forme dialectale grecești ca: *mboi* „boiu“ < turc *boj, ndertü* „dor“ < turc. *derd*, o *mbaporiaris* < ital. *vapore*. Nici lungirea din cauza accentului proparoxiton în italienește nu se potrivește, precum am văzut, în toate cazurile. Reducând ca MEYER-LÜBKE sau ȘANDRU, (*plămând* < *plămân* după *când* = *cân*), despicarea la analogie, rămân neexplicate cele mai multe cazuri. Asemenea încercări de explicare sunt însă de preferat termenilor tehnici „epenteză“, „sunet parazită“, „infix nazal“, „Nasaleinschub“, care constată fenomenul, dar nu-l explică.

face totdeauna destul de prompt și sincron; că deschizătura laterală prin care se scurge aerul, la *l*, nu se poate îmbina ușor cu altă articulare; și mai ales deoarece vibrațiunile necesare pentru *r* cer o sforțare mai mare a organului nostru articulator decât pentru alte consoanante. De aceea vedem că cele mai multe „accidente generale“, precum disimilarea, propagarea, metateza ș. a. privesc mai ales un *r* și (în măsură ceva mai mică) un *n* (*m*) și *l*.

Spre a evita greutățile coarticulării, limba română are diferite mijloace. Astfel grupurile consonantice greu de roștit la începutul cuvântului elimină pur și simplu consoanța inițială: *Dnistru* > *Nistru*. În anumite grupuri compuse din două consoanante continue (dintre care una de obicei este o sonantă) se întrepune o plozivă prin care se marchează în mod precis granița silabică: franc. *casserole* > *castrolă*, *Izrael* > *Izdrael*. Dar un grup inițial „greu“ devine „ușor“ de pronunțat mai ales atunci când între consoanante intercalăm o vocală; în același timp hotarul silabic iese mai lămurit în evidență când această vocală poate atrage întâia consoanantă, îndepărtând dela sine consoanța a doua, care devine satelitul vocalei următoare: slav. *gnoj* > *gunoi*, turc. *filğan* > *filgean*. După cum mlădița de salcie produce primăvara muguri, tot astfel sonantele au proprietatea de a înmuguri, emițând vocale. Această **înmușurire a sonantelor** au observat-o de mult gramaticii inzi, care au numit asemenea vocale **svarabhakti**, adică „fragmente de vocale“.

Cazul dintăiu, când o vocală „epentetică“ înlesnește rostirea unui grup consonantic inițial, îl avem, în afară de citatul *gunoiu*, în exemple ca *hărană* (în Transilvania) alături de obișnuitul *hrană* < slav. *chrana*, *herean*, *hirean* sau *hărean* (*DA*) alături de obișnuitul *hrean* < slav. *hrěnú*, *hrișcă* (prin Transilvania) alături de *hrișcă* < rut. *hrička*. Dar întâlnim o astfel de „înmușurire“ și în grupuri consonantice inițiale destul de frecvente cum e *tr* sau *dr*, de ex. în *tărăgăna* pentru *trăgăna*, *vintirea* *ALR* I, 101/418, 424, 600 pentru *vintrea*, sau *tărățe* < slav. *trice*.

Mai frecvente sunt exemplele aromânești. *CAPIDAN*, (*Arom.*

§ 228) citează : *honoată* „miros“ < grec. *χυτόσ*, *agunós* < slav. *gnos*. O asemenea vocală „parazitară“ apare la Aromâni și în grupuri consonantice destul de obișnuite, ca *cr* și *gr* : *curuesc* în loc de *cruesc* „croesc“, *darac* în loc de *drac*, *guruñu* pentru *gruñu* „bărbie“.

La mijlocul cuvântului, în afară de exemplul citat (care are forma *filăĝane* și la Aromâni), mai găsim germinarea unei vocale, în Transilvania, în cuvinte ca : *arineu*, pentru *arneu* „coviltir“ < ung. *ernyő* și în *feleherț*, „crucea carului“ din ung. *felhérc*. Cu atât mai frecvent e fenomenul la Aromâni, mai ales la cei din regiunea Monastirului și Ohridei (cf. WEIGAND, *Ar.* II, 347, *Jb.* XIII, 70, CAPIDAN, *Ar.* § 228) de ex. *sufără* pentru *sufără* „masă“, *umbără* pentru *umbră*; *aguru* pentru *agru* „ogor“, *culupan* pentru *culpan* „scutec“, *căpesturu* „căpăstru“, *cumpuru* pentru *cumpuru* „cumpăr“, *cuscuru* „cuscu“, *ehtuřu* pentru *ehtru* „inamic“ < grec. *ἐχθρός*, *lucuru* pentru *lucru* și *lugurie* pentru *lugrie* „lucru“, *řaturu* „patru“, *řombură* pentru *řombură* „pietroiu“ (din alb)..

Precum se vede din toate aceste exemple, vocala înmugurită este identică cu cea dintr'una din silabele învecinate, în majoritatea cazurilor cu cea din silaba următoare, sau cel puțin are același caracter (palatal în *arineu*, *hirean...*, velar în *gunoiu*, *řombură...*, central în *tărățe...*), încât aceste cazuri s'ar putea explica și ca un fel de propagare vocalică, mai ales regresivă, precum o avem cu regularitatea unei legi în unele limbi, ca cea ungurească. La rigoare am putea admite chiar că avem a face cu un fel de disociere și că *r* în *darac* era oarecum „impregnat“ de *a* următor sau *l* în *feleherț* de *e* următor, încât aceste vocale au „răsunat“ și înainte.¹⁾

¹⁾ Avem — mai rar — și câteva cazuri de înmugurire cu altă vocală decât cea din silabele învecinate sau de înmugurire ivită în grupuri consonantice fără sonante. Dacă neologismul „pluș“ apare, la Aromâni, sub forma *řiluș*, cauza trebuie căutată în redarea francezului *u* (din *peluche*) prin *m*, al cărui *i* a răsunat între *ř* și *l*. În arom. *mureană* pentru *mreană*, va fi fost hotărâtor caracterul labial al lui *m*. Nu văd însă de ce Aromânii zic *mătuřită* în loc de *mătuřă* „oaie cu lapte“.

Cazul al doilea, ca un *u* din silaba următoare să se întâlnească și într'un grup, în care niciuna din consonante nu e o sonantă, trebuie consi-

Adesea întâlnim inmugurirea unei vocale centrale dintr'ou sonantă, chiar când nu se găsește în silaba următoare — ca în cazul lui *tărățe* — o altă vocală centrală: *hărană* pentru *hrană*, *hărean* pentru *hrean*, silab ALR. I, 1937/07 pentru *slab*, *iescăle* (în Țara Hațegului, cf. DA.) în loc de „iesle“, iar la Aromâni *căpuțe*, pentru *cruțe* „cruce“, *cărină* „coș“ < bulg. *krina*, *așăre* și *lucăre* pluralul dela *așru* „ogor“ și *lucru*, *arsălan* și *arășalan* pentru *arslan* „leu“...

Când un Român nu-și amintește un cuvânt sau trebuie să oprească fluxul vorbirii, el umple pauza cu un *ă* sau *i* prelungit. Acest **sonus vicarius** se aude mai ales la copiii de școală când nu-și știu lecția. Tot un *ă* sau un *i* întrebuițăm atunci când despărțim în mod intenționat un grup de consoante, care, rostite coarticulat, ar putea da prilej la neînțelegeri. Am arătat în LR. I, § 38 că rostirea *optăsprezece* în loc de *optsprezece* evită nașterea unui *ț* din combinația *t+s* făcând ca elementele *opt* și *spre* să fie destul de net delimitate. Francezii întrebuițează în asemenea cazuri pe *e* „mut“ și rostesc în vorbirea curentă *vingtetris*, deși acest *e* nu este îndreptățit etimologiceste. Același caz îl avem în rostirea *altăcine* sau atunci când din *cumnat-to* facem *cumnătă-to*, fiind astfel ex-

derat de fapt ca o propagare vocalică, nu ca o inmugurire: în loc de *pus-sescu* „crăp“ (despre vite) și **csurafe* < grec. *ξουράφι*, Aromânii au *pus-sescu* și *cusurafe* „briciu“.

Asemenea cazuri sunt cu atât mai remarcabile la Aromâni, cu cât la ei — adevărat, mai ales la cei din Sud — se întâlnește tocmai fenomenul opus, al sincopei.

În unele cuvinte intercalarea nu s'a produs pe teren românesc, ci le-am imprumutat așa, cu vocală intercalată. Deși al nostru *Caraș* derivă din slavul *kras*, noi îl avem dela Unguri (*karas*). Probabil că și verbul *a se gunosi* „a se scârbi“, din Psaltirea Scheiană, nu e imprumutat din slavonescul *gnāsiti se* (*gnusiti se*) — ca *agunos* al Aromânilor — ci ne-a venit prin mijlocire ungurească *gonoszülni*). Tot astfel, dacă alături de *hrăbor*, din paleosl *hrabŭrŭ*, avem și forma *hărăbor*, aceasta ar putea fi de origine rusească (vechii *chorobrŭ*, nou *chorobrŭj*), în care limbă redarea grupelor consonantice cu *r* și *l* prin despărțire în două silabe e de asemenea un fenomen caracteristic.

Dacă în texte vechi întâlnim exemple ca *smige* în loc de *singe* (*sânge*), avem a face cu grafeme care nu corespundeau rostirii adevărate.

clusă o confuzie cu *cumnato*, vocativul dela *cumnată*. Un astfel de *ă* sau *i* a putut fi întrebuințat deci ca element despărțitor de consonante, nu numai spre a evita echivocul produs de coarticulație, ci și spre a înlesni rostirea unor grupuri consonantice greu de coarticulat. Un astfel de grup este în românește, spre deosebire de limba greacă, un *cs* la începutul cuvântului. De aceea Aromânii fac din *csen* „străin“ *căsen*, deși nici *c* nici *s* nu este o sonantă.

În materialul de sunete moștenite de Români dela Romani lipseau **sonantele silabice**. Când, prin contactul cu Slavii, strămoșii noștri au împrumutat cuvinte care conțineau asemenea sunete, ei le-au înlocuit prin sonante înmugurite – precum dealtfel au făcut și Bulgarii — înlocuind pe *l* și *r* prin *il* și *ir*: din slavul *plk*, *kŕn*... (scrise ПЛЪКЪ și КРЪНЪ) am făcut *pâlc*, *cârn* (ortografiate cu litere chirilice tot ПЛЪКЪ și КРЪНЪ după modul slav).

Cu timpul însă am învățat să rostim și noi sonantele așa ca ele să poată forma singure, fără adaosul unei vocale, culmea sonoră a unei silabe, în jurul căreia s'au putut grupa consonantele mai puțin sonore. Cazul acesta s'a ivit atunci când după afonizarea sau amuțirea lui *u* și *i* final, din lat. *i]llum*, *i]llī* și *mī* s'au născut în românește *l*, *l'* și *mi* (cu *i* afonic, nesilabic). Când aceste pronume nu se puteau lega în mod enclitic de vocala finală a cuvântului precedent, ca în *nu-l văd*, *să-l'* (> *să-i*) *fac*, *dându-mi*..., și nici în mod proclitic de vocala inițială a cuvântului următor, ca în *l-am văzut*, *l'-a* (> *i-a*) *dat*, *mi-au spus*..., ci se găseau la începutul frazei sau în vecinătatea unor cuvinte care se terminau sau începeau cu consonante, atunci rostirea lor devenea silabică: *când l văd*, *cum l' spun*, *mi(i) dă mâna*...

Această rostire nu este totuși prea obișnuită în românește, ci în asemenea cazuri sonanta silabică a înmugurit, devoltând un *i* (în dialect și *ă*) și zicem *când il văd*, *cum îi* (din *il'*) *spun*, *îmi dă mâna*. Mai mult decât atât. Un asemenea *i* s'a extins și asupra pronumelor *fi* și *și* ajunse în aceeași situație (*îfi spune*, *când își drege glasul*..) și chiar și asupra

formeii verbale s „sânt“, legat și el adesea enclitic : (*nu-s bani*)-
îs *bani*. 1)

Același fenomen s'a petrecut cu prepoziția și prefixul *n* din lat. *in*. Spre a-l înțelege însă, trebuie să facem o scurtă excursie istorică. Lat. *în* și *într-o* rostite *en* și *entro* și-au pierdut în unele regiuni ale României, precum în Italia meridională și în Imperiul de Est, prin fonetică sintactică, pe *e* inițial (cf. *DR.* III, 391—392). În cazuri ca *verde 'nchis, cale 'ntoarsă, merge 'n sat, se 'mparte... i* inițial (rostit *e*) din *inclusum, intorqueo. in, impartire* s'a contopit încă în epocă latină cu *e* final din *vir(i)de, calle(m), mergă(t), se...* Cum cu *e* se terminau toate substantivele și adjectivele de declinarea III, pluralele ambigene și cele mai multe plurale feminine, persoana III-a din prezentul indicativ la verbele de conj. II—IV și din prezentul conjunctiv la cele de conj. I., mai ales însă câteva prepoziții din cele mai des întrebuințate, ca *de, pe, peste, spre*, și pronume ca *me, te, se, mine, tine, sine*, cazurile de „eliziune“ a lui *e* din *en* (= *in*) după *e* dela sfârșitul cuvântului precedent erau foarte multe. Mai târziu, dar tot într'o epocă veche, (însă după ce *a* devenise *i* în poziție nazală) *e* inițial neaccentuat s'a prefăcut în *a*, încât și *en* trebuia să devină *an*. În dialectul meglenit găsim încă acest stadiu: *ancl'id < includo, anflu < inflo, ampirat, < imperator...*, pe când celelalte dialecte abia dacă mai păstrează câteva urme ale acestei mutațiuni. În urma acestei legi fonologice prepoziția și prefixul *an*, din lat. *en* (= *in*), a devenit *n*, prin fonetică sintactică, și după toate femininele în *a*, după persoana III singular și plural la indicativul prezent și la imperfectul verbelor de conj. I, la conjunctivul prezent al celor de conj. II—IV. și mai ales după particole ca *la, ca*, și verbul ajutător *a*: *masa 'ntinsă, cântă 'n frunză, la 'nchisoare, ca 'ntr'o casă, a 'nvins...* Din nenumăratele cazuri de asemenea eliziuni s'a putut extinde prepoziția și prefixul *n* și după alte vocale: *vino 'ncoace, nu'ntreba, cu*

1) La Istoromâni găsim un astfel de *ă* „sprijinitor“ și în alte cazuri, de ex. *ăspălave* „spală (mereu); *ăсно* „suntem“, etc., (PUȘCARIU, *Istr.* II, 18).

mpăratul, etc. În vremile vechi, după amuțirea consonantelor finale, toate cuvintele românești se terminau — ca în italiană — cu vocale; mai târziu însă, după amuțirea lui *u* final, o mare parte a cuvintelor ajunseră să se sfârșească cu consonante. Prefixul și prepozițiile *n* (*m*) și *ntru* se găseau deci în aceeași alternativă ca pronumele *l*, *l'* și *mi*: sau se lega mai departe de vocala finală a cuvântului precedent, sau, când acest cuvânt se termina cu o consonantă, *n* devenea silabic: *port Ț spate*, când *mbrac copilul*. Dar, precum *l* s'a rostit mai ales *il* și *Ț* și *m* au început să se pronunțe de obicei în (*im*): *port în spate*, când *imbrac copilul*... Această obișnuință face ca rostirea cu *i* înmugurit s'o întâlnim și în vecinătatea unei vocale: *nu încep*, *o imbrac*, *să înălbesc*.¹⁾

În poziția inițială, articulația pare mai grea decât în interiorul cuvântului. De aceea vedem că anumite grupe consonantice, foarte obișnuite la sfârșitul cuvintelor, nu pot fi rostite la început. Tot astfel am văzut că după pauză zicem *il aduc*, *imi dă*, *imbrac*, *inșel*, *în altă parte*... cu sunetele sporite cu elementul vocalic *i*. De asemenea poate înmuguri și sonanta *ř*, care, la începutul cuvântului se rostește cu vibrațiuni mai puternice. Ca și în alte limbi și dialecte romanice și ca și limba bască, un astfel de *ř* inițial primește, în dialectul aromân „proteza unui *a*: *arâd* „râd“, *ardăřină* „rădăcină“... și însăși numirea de **Aromân** pentru „Român“. ²⁾

SEXTIL PUȘCARIU

¹⁾ Un caz interesant îl prezintă slavul *mŕselŭ*, devenit *řsel* și, cu acomodare consonantică, *řsel*. Azi zicem *nu nșel*, dar *când inșel*.

²⁾ În dacorom. *hrăpi* în loc de *răpi* se pare că efortul făcut pentru rostirea lui *ř* inițial a fost întovărășit de deschiderea coardelor vocale în poziția unui *h*.